

Programplan Gjelder fra 2019

Program
Velferd, arbeidsliv og migrasjon – VAM II

Programplan

Gjelder fra 2019

Velferd, arbeidsliv og migrasjon (VAM II)

© Forskningsrådet 2019

Forskningsrådet
Besøksadresse: Drammensveien 288
Postboks 564
1327 Lysaker
Telefon: +47 22 03 70 00

post@forskningsradet.no
www.forskningsradet.no/

Publikasjonen kan lastes ned på:
www.forskningsradet.no/publikasjoner

Grafisk design omslag: Design et cetera AS
Foto/ill. omslagsside: Shutterstock
Trykk: 07 Media AS

Oslo, juli 2019

ISBN 978-82-12-03799-1 (pdf)

Innhold

1	Sammendrag	5
2	Bakgrunn og utfordringer	6
3	Mål for programmet	8
3.1	Hovedmål	8
3.2	Delmålene	8
4	Tematiske og faglige prioriteringer	8
4.1	Velferd, levekår og ulikhet	8
4.2	Omstillingsdyktig, inkluderende og helsefremmende arbeidsliv	10
4.3	Aktivt medborgerskap, migrasjon og institusjonenes rolle	12
5	Strukturelle prioriteringer	13
5.1	Forskning i VAM	13
5.2	Støtteformer	13
5.3	Bruk av forskning	13
5.4	Samfunnsdialog og formidling	13
5.5	Internasjonalt samarbeid	14
5.6	Kjønnsbalanse og kjønnsperspektiver i forskningen	14
5.7	Etikk i forskningen	14
6	Samarbeid med relaterte virkemidler	15
6.1	Forventede resultater, virkninger og samfunnseffekter	15
6.2	Resultater	16
6.2.1	Vitenskapelige resultater og publikasjoner	16
6.2.2	Allmennrettet formidling og impact	16
6.2.3	Rekruttering, miljøbygging og samarbeid	16
6.2.4	Internasjonalisering	16
6.3	Virkninger	17
6.4	Samfunnseffekt	17
7	Ressurser og budsjett	17
8	Styring og organisering	18

1 Sammendrag

Norge har relativt høy velstand, gode levekår, høy yrkesdeltakelse, et velfungerende arbeidsmarked og godt utbygde velferdsordninger. Men selv om mye fungerer godt i det norske arbeidslivet og velferdssamfunnet, står vi også overfor betydelige utfordringer blant annet knyttet til konsekvenser av globalisering. Det er behov for et sterkt forskningsmessig fundament for å møte disse utfordringene på en god og kunnskapsbasert måte.

Velferd, arbeidsliv og migrasjon (VAM) er et langsiktig program som skal bidra med ny kunnskap om sentrale samfunnsutfordringer. Denne programplanen angir mål og perspektiver for forskningsområdet fra og med 2019. VAM har et bredt nedslagsfelt og har grenseflater til andre satsningsområder i Forskningsrådet og internasjonalt. Handlingsrettet samfunnsforskning favner vidt og har mange brukere og interessenter.

Programmets hovedmål er å gi kunnskap av høy kvalitet som bidrar til at samfunnet får bedre evne, virkemidler og kapasitet til å håndtere og løse samfunnsutfordringer innenfor velferd, arbeidsliv og migrasjon. For å realisere hovedmålet har programstyret identifisert følgende delmål i programplanen:

- Gi kunnskapsgrunnlag for utvikling av samfunn, sektorer og politikk
- Bidra til bredere forståelse av utviklingstrekk og samfunnsendringer
- Bidra til en opplyst og deltakende offentlighet
- Bidra til å finne løsninger på samfunnsutfordringer
- Styrke faglig og metodisk kvalitet og bredde
- Styrke forskningens internasjonale orientering og - samarbeid
- Bygge kompetanse og kapasitet og styrke strategiske forskningsområder

Forskningssinnsatsen skal innrettes med mål om å bidra til å møte samfunnsutfordringene innenfor velferd, arbeidsliv og migrasjon på en kunnskapsbasert måte. På et overordnet nivå skal forskningen fremme kunnskap innenfor tre brede temaområder:

- Velferd, levekår og ulikhet
- Omstillingsdyktig, inkluderende og helsefremmende arbeidsliv
- Aktivt medborgerskap, migrasjon og institusjonenes rolle

Samfunnsutfordringene har til felles at de består av sammensatte problemer uten åpenbare løsninger som de enkelte fagområdene kan finne ut av på egenhånd. Mange utfordringer er sektorovergripende og internasjonale, mens løsningene i mange tilfeller kan være nasjonale og lokale. Utvikling av kunnskap som fremmer samfunnets evne til å forstå og håndtere utfordringer, vil måtte ha bidrag fra både samfunnsvitenskapelige, helsevitenskapelige, juridiske og humanistiske kunnskapsområder. Programmet skal både bygge kompetanse og kapasitet på strategisk viktige områder på arbeids- og velferdsfeltet og sikre sterke kompetansetiljøer.

Forskningen i VAM skal bidra til kunnskap som styrker sektorenes og forvaltningens forutsetninger og evne til å løse de store samfunnsutfordringene. Programmet vil benytte et bredt spekter av Forskningsrådets virkemidler og støtteformer for å nå sine mål.

Programmet er en videreutvikling av tidligere forskningssinnsatser og kjerneområder i programmene VAM (Velferd, arbeidsliv og migrasjon, 2008-2018), SYKEFRAVÆR (Sykefravær, arbeid og helse, 2007-2018) og EVA-PEN (Evalueringen av pensjonsreformen 2011-2018).

2 Bakgrunn og utfordringer

SAMFUNNSUTFORDRINGER

Norge har relativt høy velstand, gode levekår, høy yrkesdeltakelse, et velfungerende arbeidsmarked og godt utbygde velferdsordninger. Men selv om mye fungerer godt i det norske arbeidslivet og velferdssamfunnet, står vi også overfor betydelige utfordringer. Det er behov for et sterkt forskningsmessig fundament for å møte disse utfordringene på en god og kunnskapsbasert måte.

Økende globalisering utfordrer det norske samfunnet på flere vis. Næringslivet konkurrerer internasjonalt, og må forholde seg til hurtige og omfattende teknologiske og økonomiske utviklingsprosesser. Internasjonal migrasjon har satt sitt preg på norsk arbeidsliv og det norske samfunnet mer allment. I enkelte sektorer er avhengigheten av innvandret arbeidskraft høy. Begivenheter andre steder i verden påvirker oss raskt og sterkt både i form av migrasjonsbevegelser, økonomiske svingninger og kulturelle og politiske impulser. Samfunnsutfordringene på VAM-feltet må også ses i et globalt perspektiv, der vi forstår norske forhold i sammenheng med utviklingstrekk i andre land. Forskning kan gi innsikt i hvilke konsekvenser globale endringer og avtaler kan få for norsk samfunnsutvikling og Norges mulighet til å utøve nasjonal politikk.

Befolkningssammensetningen er i endring. En voksende del av den norske befolkning har i dag enten selv innvandret eller er etterkommere av innvandrere. Befolkningen har blitt mer mangfoldig både religiøst, kulturelt og verdimesig. Noen studier viser at den økonomiske ulikheten øker. Endringene skaper også spenninger og konflikter. Det offentlige ordskiftet om innvandring og hvilke verdier som skal kjennetegne et mer heterogent norsk samfunn har til tider vært opphetet og polarisert. Det stilles spørsmål ved om selve velferdssamfunnets sosiale og normative bærekraft står på spill.

Flere eldre, færre unge og en mer mangfoldig befolkning, endrer også forutsetningene for velferdsstaten. På relativt kort tid har andelen eldre utenfor arbeidslivet økt ganske betydelig. Velferdsstatens ordninger er sårbare for en økning i andelen av befolkningen som må forsørges av offentlig velferd. Andelen av befolkningen som ikke er i arbeid og som mottar helserelaterte trygdeytelser er høy, uten at det alene kan forklares med helsetilstanden i befolkningen. Forklaringer kan ligge i forhold i arbeidsmarkedet og aspekter knyttet til ferdigheter, motivasjon, utdanning og annen kompetansebygging.

Barn og unges oppvekstvilkår har stor betydning for levekårene senere i livet. Utsatte barn og unge har forhøyet risiko for å ikke fullføre utdanning og komme i arbeid som voksne. Dårlige oppvekstvilkår kan gi alvorlige konsekvenser som mestringsproblemer, psykiske lidelser og marginalisering. Digitaliseringen gir nye samhandlingsformer og endrede oppvekstbetingelser, og kan gi opphav til kulturelle endringer og nye sosiale skiller.

Digitalisering og automatisering kan gi nye muligheter for velferdsvekst, men kan også utfordre arbeidslivets evne til å inkludere. Også tidligere har innføring av ny teknologi ført til store endringer i arbeidslivet, med radikale omstillinger i arbeids- og samfunnsnivå. Slik omstilling kan innebære tap av noen arbeidsplasser og/eller etablering av nye arbeidsplasser. Et spørsmål er om dagens IT-drevne omstilling er noe helt kvalitativt nytt.

Høy sysselsetting trykker velferd. Et omstillingsdyktig og produktivt arbeidsliv er et viktig premiss for å ivareta velferdsstatens økonomiske bærekraft. Høy kompetanse har alltid vært viktig for verdiskaping i både offentlig og privat sektor. Store omstillinger og endringer i arbeidsmarkedet stiller nye krav til arbeidstakeres kompetanse og ferdigheter, men kan også skape barrierer for individer og grupper med høy risiko for ekskludering fra arbeidslivet. Slike grupper kan være personer med lav

utdanning, helseproblemer, nedsatt funksjonsevne, personer med en utilfredsstillende bolig-situasjon, ungdom uten tilknytning til verken utdanning eller arbeid, og/eller personer med innvandringsbakgrunn. Ny teknologi og økt arbeidsmigrasjon har også utfordret etablerte organiseringsmodeller og tilknytningsformer i arbeidslivet. Dette kan åpne arbeidslivet opp for nye grupper, men kan også utfordre bedriftskultur, stabilitet, helse, miljø og sikkerhet på arbeidsplassene.

Arbeidsmarkedets strukturelle forutsetninger har store implikasjoner for samfunnet og enkelt-individer, og det er viktig å vite mer om virkninger av endringer i organiseringsgrad og tilknytnings-former i arbeidslivet.

Et utgangspunkt for VAM-programmet er ønsket om å forstå betingelsene, mulighetene og begrensningene for hvordan et inkluderende arbeidsliv og en velfungerende velferdsstat kan opprettholdes og styrkes i lys av samfunnsutfordringer Norge står overfor.

NY FORSKNINGSINNSATS

Velferd, arbeidsliv og migrasjon omfatter sentrale politikkområder og samfunnssektorer som er viktige for befolkningen i ulike livsfaser, direkte eller indirekte. Programmet skal bidra til kunnskap, virkemidler og innsatser som styrker sektorenes og forvaltningens kunnskap, forutsetninger og evne til å løse de store samfunnsutfordringene. Høy kvalitet i forskningen er en forutsetning for at aktører i sektorene, samfunnet som helhet og arbeidslivet mer spesifikt, skal kunne stole på og ha nytte av kunnskapen.

Forskningsinnsatsen skal innrettes med mål om å bidra til å møte samfunnsutfordringene ovenfor. På et overordnet nivå skal forskningen fremme kunnskap innenfor tre temaområder:

- Velferd, levekår og ulikhet
- Omstillingsdyktig, inkluderende og helsefremmende arbeidsliv
- Aktivt medborgerskap, migrasjon og institusjonenes rolle

Samfunnsutfordringene har til felles at de består av sammensatte problemer uten åpenbare løsninger som de enkelte fagområdene kan finne ut av på egenhånd. Mange utfordringer er sektor-overgripende og internasjonale, mens løsningene i mange tilfeller kan være nasjonale og lokale. Utvikling av kunnskap som fremmer samfunnets evne til å forstå og håndtere utfordringer, vil måtte ha bidrag fra både samfunnsvitenskapelige, helsevitenskapelige, juridiske og humanistiske kunnskapsområder. Programmet skal både bygge kompetanse og kapasitet på strategisk viktige områder på arbeids- og velferdsfeltet og sikre videreføring av sterke kompetansemiljøer.

TIDLIGERE SATSINGER PÅ OMRÅDET

Velferd, arbeidsliv og migrasjon (VAM) var Forskningsrådets største og viktigste forskningssatsing på det brede velferdsområdet. Programmet skulle bidra til innsikt om forutsetningene for et bærekraftig velferdssamfunn. Det nye med VAM II er blant annet at forskning om sykefravær, arbeidshelse, arbeidsmiljø og pensjonsevalueringen er innlemmet, og er slik sett en videreutvikling av tidligere forskningsinnsatser og kjerneområder i programmene VAM (Velferd, arbeidsliv og migrasjon, 2008-2018), SYKEFRAVÆR (Sykefravær, arbeid og helse, 2007-2018) og EVA-PEN (Evalueringen av

pensjonsreformen 2011-2018). VAM II vil inngå i Forskningsrådets målrettede innsats for Samfunnsikkerhet og samhørighet i en globalisert verden og Fornyelse og innovasjon i offentlig sektor (jf. Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2019-2028)¹.

3 Mål for programmet

3.1 Hovedmål

Programmet skal gi kunnskap av høy kvalitet som bidrar til at samfunnet får bedre evne, virkemidler og kapasitet til å håndtere og løse samfunnsutfordringer innenfor velferd, arbeidsliv og migrasjon.

3.2 Delmålene

Programmet skal:

- Gi kunnskapsgrunnlag for utvikling av samfunn, sektorer og politikk
- Bidra til bredere forståelse av utviklingstrekk og samfunnsendringer
- Bidra til en opplyst og deltakende offentlighet
- Bidra til å finne løsninger på samfunnsutfordringer
- Styrke faglig og metodisk kvalitet og bredde
- Styrke forskningens internasjonale orientering og - samarbeid
- Bygge kompetanse og kapasitet og styrke strategiske forskningsområder

4 Tematiske og faglige prioriteringer

Programmet inviterer til bidrag fra ulike fag og forskningstradisjoner som er opptatt av velferd, arbeidsliv og migrasjon i bred forstand. De tre temaområdene under illustrerer områder som det er relevant og viktig å videreutvikle som forskningsfelt, og VAM vil bidra til kreativitet og nytenkning innenfor disse. Dette for å styrke samfunnets evne til å forstå, håndtere og løse samfunnsutfordringer. Programmet svarer særlig godt på den nye Langtidsplanens prioriteringsområder *Samfunnssikkerhet og samhørighet i en globalisert verden og Fornyelse i offentlig sektor og bedre offentlige tjenester* for å oppnå bærekraftig velferd, et inkluderende samfunn og å få flere til å stå lengre i arbeidslivet. Det samme gjelder for FNs bærekraftsmål, særlig målene om anstendig arbeid og mindre ulikhet i og mellom land. Det er nødvendig å styrke og fornye forskningsinnsatsen innenfor alle de tre temaområdene og få dypere kunnskap om utfordringenes bakgrunn og brede sammenheng. Dette kan framskaffes ved studier og analyser på tvers av områdene.

4.1 Velferd, levekår og ulikhet

Velferdssystemet skal sikre gode levekår, god helse, god livskvalitet og muligheter til deltakelse på ulike arenaer i samfunnet for hele befolkningen. Velferdsmodellen i Norge kjennetegnes av relativt små økonomiske forskjeller, koordinert lønnsdannelse, høy sysselsetting der også kvinner og eldre i

¹ Programplanen er forankret i Langtidsplanen for forskning og høyere utdanning 2019-2028, Forskningsrådets ulike strategier som Innovasjon i offentlig sektor for Norges forskningsråd (2015-2020), Forskningsrådets policy for kjønnsbalanse og kjønnsperspektiver i forskning, samt Meld. St. 25 (2016-2017), 24 (2016-2016), 30 (2016-2016), 33 (2015-2016), 29 (2016-2017), NOU 2017:2 mfl.

stor grad tar del i arbeidslivet, et skattesystem med utjevning samt et universelt velferdssystem som skal legge til rette for at alle har mulighet til å utvikle sitt potensiale. Kunnskap om velferds-samfunnets grunnlag, virkemåter og prosesser samt velferdsstatens økonomi, organisering, institusjoner og gjennomføringsevne, er viktig.

Ulikheten i Norge er lav sammenlignet med mange andre land. Egalitære normer har stått sterkt gjennom hele Norges historie. Potensielle endringer i disse normene kan ha konsekvenser for samfunnet og politikktutformingen. Nyere studier viser økt grad av ulikhet i OECD-land, og indikerer at denne trenden også gjelder Norge. Økende ulikhet kan ha konsekvenser for økonomisk vekst og deltakelse på arbeidsmarkedet. Den kan også utøve fare for å underminere eksisterende samfunns-strukturer. Gode muligheter for sosial mobilitet er en del av samfunnskontrakten i alle moderne, vestlige demokratier. Den økende ulikheten innad i OECD-land kan gjøre at muligheten til å bevege seg oppover på samfunnsstigen begrenses.

Det er behov for bred kunnskap om hva som skaper inklusjon og eksklusjon på områder som helse, bolig, utdanning og arbeid og om sammenhengene mellom slike prosesser på disse områdene. Store sosiale og kulturelle forskjeller kan skape «utenforskap» betegnet ved at individer føler manglende tilhørighet til samfunnet. Det er videre viktig å studere verdier og holdninger til ulikhet og mangfold, blant annet knyttet til innvandring.

Levekår og livskvalitet er viktig for den enkelte, men også for samfunnet som helhet. Kunnskap om mobilitet mellom generasjoner og om hvilke nye typer sosial og kulturell segregering som finnes må sees i sammenheng med prosesser i familien, i lokalmiljøet, på boligmarkedet, i arbeidsmarkedet og i velferdsstaten. Særlig er det viktig å forstå og vite mer om hvilke prosesser som virker inkluderende og hvilke som virker ekskluderende. Med urbanisering og intern migrasjon oppstår det gjerne områder med særskilte utfordringer. Disse områdene kan være preget av lav yrkesdeltaking, lavt utdanningsnivå, dårlig bomiljø, høy andel av minoritetsspråklige, og noen ganger også rusmisbruk. Sammenhengen mellom de ulike velferdssektorene, blant annet om hvilken betydning bolig-situasjonen har for arbeidslivstilknytning, utdanningsløp og helse, er viktig. Det ønskes forskning som gir kunnskap om hvordan forskjellige former for utsatthet utvikles i samspill med hverandre og hvordan utsatthet kan forebygges og reduseres.

Demografiske forhold er alltid i endring. Mange eldre har nå en lang arbeidsfri periode etter arbeidslivets slutt. De demografiske endringene, herunder lavere fødselstall, påvirker samlivsformer, familie-strukturer, samfunnsstrukturer og individuell selvforståelse på måter som det er vanskelig å overskue, og som vi må forstå mer av. En aldrende befolkning vil legge press på offentlige utgifter i form av økte behov for ulike trygdeytelser og tjenester. Kunnskap om endring i befolknings-sammensetning og inntektssikringsordninger kan si noe om hvilke effekter insentiver til arbeid og aktivitet har for arbeidsdeltakelse og levekår. Det er videre viktig å vite mer om de langsiktige virkningene av pensjonsreformen, blant annet om den er økonomisk og sosialt bærekraftig og hvilken fordelings- og likestillingsprofil den vil ha. En dypere forståelse av sammenhengene mellom prosesser i arbeidslivet, pensjon og trygdesystemet vil kunne bidra til å utvikle gode tiltak for å øke arbeidslivs-deltakelsen i den eldre del av befolkningen.

Flertallet av barn og unge har gode oppvekstvilkår i Norge. Imidlertid vokser en betydelig andel barn og unge opp i lavinntektsfamilier, mange faller ut av videregående opplæring, antallet unge med psykiske problemer har økt, og flere blir uføre i ung alder. Sosiale og økonomiske problemer ser ut til å følge generasjoner i noen familier, og kunnskap om gode foreldreskap og hvilken innsats som kreves for å bryte en intergenerasjonell overføring av sosial status vil derfor være nyttig. Derfor vil

VAM støtte studier av hva som hindrer frafall og marginalisering generelt, samt hva som virker for dem med lav sosioøkonomisk status.

Teknologisk utvikling kan skape muligheter og utfordringer. Et interessant tema er derfor hvorvidt teknologisk utvikling kan bidra til å løse eller forsterke utfordringer knyttet til inkludering i arbeidslivet og ellers i samfunnet. Velferdsteknologien er i rask utvikling, noe som vil kunne ha innvirkning på hva som skjer med sosiale relasjoner og befolkningens tillit til sentrale samfunnsinstitusjoner når velferdsstatens tjenester i større grad blir digitale. Viktige problemstillinger er knyttet til om denne utviklingen fører til svekkelse eller forbedring av tilpasning og fleksibilitet overfor den enkelte bruker, og om utviklingen fører til utjevning eller skarpere sosiale skiller. Forskningen – som velferdstjenestene – må også her ta høyde for at befolkningen blir stadig mer sammensatt og heterogen, kulturelt, sosialt og økonomisk. Disse problemstillingene vil kreve ulike faglige tilnærminger; kunnskap om forholdet mellom teknologi og fagkompetanse vil blant annet ha behov for bidrag fra rettsvitenskap og etikk. Tverrfaglig forskning kan bidra til at velferdstjenestene blir fremtidsrettet gjennom å utvikle, kritisk vurdere og prøve ut ulike tiltak, og hvordan dette fungerer i andre land.

På alle områdene over vil juridisk og annen normativ forskning på innholdet i, og forholdet mellom, rettigheter og det politiske handlingsrommet i velferdssektorene kunne gi verdifulle bidrag til kunnskapsgrunnlaget.

4.2 Omstillingsdyktig, inkluderende og helsefremmende arbeidsliv

Verdiskapingen i arbeids- og næringsliv er grunnlaget for velferdssamfunnets økonomiske bærekraft. Den norske arbeidslivsmodellen kjennetegnes av høy grad av medbestemmelse, kollektive forhandlinger, trepartssamarbeid og sammenpresset lønnsstruktur. Arbeidsmarked og arbeidsliv er i konstant utvikling, med muligheter og utfordringer knyttet til globalisering, digitalisering, automatisering og et grønt skifte. Den demografiske utviklingen har betydning for sysselsetting og produktivitet, og det er en målsetning å øke begge. Endringer i arbeidsmarkedet knyttet til strukturelle forhold, mobilitet, kontrakts- og tilknytningsformer, lønnsdannelse og tilbud og etterspørsel etter arbeidskraft, genererer nye kunnskapsbehov. I tillegg trengs et kunnskapsgrunnlag som stadig fornyes med hensyn til arbeidsmarkedets utvikling og virksomheters adferd – et område med store regionale variasjoner. Kvinner i Norge har en svært høy yrkesdeltakelse. Samtidig er norsk arbeidsliv kjønnsdelt, og kvinner er sterkt overrepresentert blant dem som arbeider deltid. Det er viktig å analysere potensielle effekter av dette for produktivitet, verdiskaping og fordeling.

Norsk arbeidsliv er preget av høy grad av effektivitet. Det er viktig å vite mer om hvorfor og hvordan det er slik. Er det for eksempel sammenhenger mellom arbeidslivets organisering og hvilke prosesser og mekanismer som gjør bedrifter og virksomheter konkurransedyktige og innovative? Medarbeidere med høy grad av autonomi og gode tillitsforhold mellom ledelse og ansatte har vært sett på som et konkurransefortrinn. Samarbeids- og tillitsforholdene i arbeidslivet endrer seg på forskjellige måter ut fra sektorer og bransjer, og kan påvirke resultatene. Digitalisering gjennom økt standardisering, automatisering og robotisering skaper nye arbeidsbetingelser, kultur og verdier. Det vil kunne være nyttig å sammenlikne dagens utfordringer og problemforståelse med tidligere tiders store og teknologibaserte omstillinger i arbeids- og næringsliv, blant annet for å undersøke hva som er prinsipielt nytt i dag. Teknologitvillingen vil kunne påvirke både behovet for arbeidskraft og måtene vi jobber på. Det vil i den forbindelse være nyttig å få kunnskap effektene av vedvarende omstilling i arbeidslivet gir økt dynamikk eller redusert effektivitet. VAM vil også bidra til å få fram forskning som

synliggjør endringer i arbeidsmarkedet og hvordan disse henger sammen med og påvirker andre faktorer som arbeidsvilkår, ulike former for innleie, sosial dumping, endrede kompetansekrav og organisasjonsgrad. Virkningene av ulike typer innvandring på arbeidsmarked og sysselsetting, samt økonomi og lønnsutvikling, er også sentrale forskningsområder for VAM. Slike utviklingstrekk må studeres både på makro- og mikronivå og ved hjelp av ulike teoretiske og empiriske innfallsvinkler.

Endringer i arbeidslivets organisering og utvikling kan skape nye former for ulikhet og utsatthet. Dagens arbeidslivsmodell kan måtte komme til å utvikles for å håndtere nye utfordringer, for eksempel knyttet til migrasjon og økende produktivtetspress. Omstilling kan innebære endrede krav til kompetanse og ferdigheter for bedrifter og individer. Gode ferdigheter, både grunnleggende, kognitive, sosiale og emosjonelle ferdigheter, er nært knyttet til positive utfall i arbeidsmarkedet og samfunnslivet. Hvordan bedrifter møter nye kompetansebehov i omstillingstider og hva omstilling innebærer for etterspørselen etter arbeidskraft, er sentralt å vite mer om. En relativt stor andel av befolkningen i yrkesaktiv alder deltar ikke i arbeidslivet som følge av helseplager. Det er dokumenterte kjønnsforskjeller i sykefraværet mellom menn og kvinner. I lys av målet om at man skal stå lengre i arbeid, vil kunnskap om de store diagnosegruppene muskel- og skjelettlidelser og psykiske plager kunne bidra til å tilrettelegge for et langt og godt arbeidsliv for personer i disse gruppene.

Inkludering i arbeidslivet er viktig for å forebygge sosial ulikhet og at familier havner i en vedvarende situasjon med lav inntekt. Det finnes en del kunnskap om ulike risikofaktorer for hvem som faller ut eller som ikke kommer inn på arbeidsmarkedet. VAM etterspør forskning om tiltak som er effektive for inkludering av utsatte grupper gjennom hele arbeidslivet, og hva som skal til for å få personer til å stå lengre i arbeid. Hvilke forhold fremmer og hemmer deltakelse i arbeidslivet på varig basis, og hvordan kan deltakelse styrkes i samfunnet og på arbeidsplassen?

Den teknologiske og organisatoriske utviklingen endrer etablerte næringer. Dagens arbeidsliv er preget av nye former for virksomhetsstrukturer, eksponeringer og et større mangfold av tilknytningsformer til arbeidslivet enn tidligere. Samtidig har moderne arbeids- og næringsliv alltid vært i endring, også tidligere har nye teknologier og produksjonsformer skapt muligheter og utfordringer for folk, bedrifter og samfunn – med ulike konsekvenser for ulike grupper. Hvilke konsekvenser har dette for de ulike partsinteressene og for arbeidsmiljø, arbeidsbetingelser, arbeidshelse, sikkerhet, ulikhet, fravær og frafall i arbeidslivet? Det er i den forbindelse kunnskapsbehov knyttet både til kjemiske, biologiske og fysiske eksponeringer, og til arbeidsplassens organisering, kompetanse og læring, arbeidstid og det psykososiale miljøet. Arbeidsplassen er en viktig arena for forebygging av uhelse, og i VAM vil det være viktig å fremme forskning om hva som kjennetegner helsefremmende virksomheter, arbeidsplasser og arbeidsmiljø, og om tiltak som forebygger uhelse, sykdom, eksklusjon og fravær. Dette gjelder både hvordan virksomheter kan forebygge skade og frafall, og om hvordan arbeidsliv og virksomheter kan innrettes som rehabiliterings- og inkluderingsarena for utsatte grupper. Både helsefaktorer og kompetansefaktorer er relevante i denne sammenhengen. Dette er nyttig for virksomhetene og for utvikling av arbeidsinkluderende tjenester og tiltak.

På samme måte som teknologisk og digital innovasjon vil endre samfunnet, er det også et stort potensial i sosial innovasjon og samskaping, herunder forskning om nye måter å løse oppgaver på, og om hvordan ulike samarbeidsformer mellom næringsliv, det offentlige og frivillig sektor kan fremme gode løsninger og nyskaping på områder preget av samfunnsutfordringer. Samtidig er det viktig å få kunnskap om resultater og konsekvenser av at offentlige oppgaver blir satt ut til næringsliv og frivillig sektor.

4.3 Aktivt medborgerskap, migrasjon og institusjonenes rolle

De nordiske velferdsstatene etterstreber en jevn fordeling av goder og like rettigheter for befolkningen. Landene er karakterisert ved høy grad av tillit mellom medborgere, samt stor grad av tillit til samfunnsinstitusjoner, myndigheter, og de ytelser og tjenester som leveres. Dette har blitt omtalt som god sosial sammenhengskraft. Spørsmålet er hvordan sosial ulikhet og en mer mangfoldig befolkning i form av levekår og livsstil, kultur og religion vil kunne påvirke oppslutningen om samfunnsinstitusjonene og felles verdier i samfunnet generelt, og om velferdsstaten spesielt, og hva som kan motvirke sosial, kulturell og økonomisk segregering.

Et inkluderende samfunn med høy arbeids- og samfunnsdeltakelse er sentralt for å møte sentrale utfordringer. Økt mangfold og en mer heterogen befolkning kan medføre samfunnsmessige og kulturelle endringer. Dette må vi som samfunn og individer forstå og håndtere, blant annet når det gjelder samfunnsmessige mål om jevn fordeling av goder og like rettigheter. Det er også viktig å få kunnskap om hvordan hindre diskriminering og bidra til likestilling på områdene kjønn, nedsatt funksjonsevne, seksuell orientering, etnisitet og livssyn.

Internasjonal migrasjon er mange menneskers eneste mulighet for et tryggere liv, samtidig som dette gir store utfordringer for både enkeltland og regioner. De store migrasjonsstrømmene må håndteres slik at innvandringen til Norge kan foregå i regulerte former og at mottakersamfunnets kapasitet til å inkludere nye borgere blir ivaretatt. Samtidig må migranternes behov for trygghet og velferd sikres. Migrasjon som forskningsutfordring omhandler hele migrasjonskjeden fra utvandringsland til innvandringsland og fra innvandring til integrering, og alle elementene må ses i sammenheng. VAM vil også støtte forskning som kan gi ny kunnskap om mulighetene for god integrering økonomisk, kulturelt og sosialt.

Politikk baseres på verdier og ideologier og må håndtere spenninger og motsetninger i samfunnet. Individer og grupper har i mange tilfeller ulike interesser. Det er relevant å studere hvordan velferds-, arbeidslivs- og migrasjonspolitikken utformes for å håndtere slike spenninger og motsetninger. Spesielt er dette aktuelt fordi det som anses av mange for å være viktige verdier i det norske samfunnet, som rettferdighet, solidaritet, likeverd og sosial likhet, kan være i endring. Hvordan disse verdiene kommer til uttrykk, hva som inkluderes og ekskluderes, hvordan de over tid er befestet, og hvilke trekk ved samfunnsutviklingen som eventuelt setter disse under press, er sentralt. Hvordan velferdsstat og -samfunn endres og tilpasses globalisering, kulturell pluralisme og økonomisk utvikling, samt betydningen av sivilsamfunnet, ideell sektor og frivillighet vil være aktuelle forskningsspørsmål.

Tillit til, og oppslutning om, samfunnets institusjoner er viktig for demokratisk samfunnsutvikling. Høy tillit gir myndighetene et solid styringsmandat og lave transaksjonskostnader i kontakten mellom borgere og institusjoner. Det er behov for å forstå hvordan tillit til myndigheter og samfunnets institusjoner utvikles over tid, og hvordan tillit er fordelt på ulike sosiale grupper.

Den teknologiske utviklingen, ikke minst når det gjelder digitalisering, genererer mange spørsmål om mulighetene dette gir for nye former for deltakelse i samfunnet og om hvilke konsekvenser det kan få på andre områder. Sentrale allmenntilgjengelige medier er svekket og offentlig meningsdannelse står i fare for å splittes opp i ulike deler og fraksjoner og såkalte ekkokamre. Bruk av ny medieteknologi vil påvirke deltakelse og engasjement på ulike sosiale arenaer og i arbeidslivet. Rollen medier og den offentlige debatten spiller for å styrke eller svekke tilliten på tvers av samfunnsgrupper og til samfunnets sentrale institusjoner, er aktuelt å belyse.

Noen trekk ved samfunnsutviklingen kan tolkes som at vi går i retning av et løsere organisert arbeidsliv. En økonomi der færre har faste stillinger og flere opererer som selvstendige aktører som kjøper og selger tjenester, vil reise spørsmål om hvordan arbeids-, velferds- og familiepolitikken kan tilpasses disse endringene. Det er viktig å finne ut av om politikken klarer å fremme likestilling og et trygt og sikkert arbeidsliv innenfor rammene av en slik utvikling. Endringene vil også potensielt ha innvirkning på den norske arbeidslivsmodellen, noe som kan bety at flere temaområder kan og bør sees i sammenheng.

Globalisering og digitalisering er trekk ved det moderne samfunn som etter all sannsynlighet vil forsterkes over tid. Derfor er det viktig å finne gode måter å håndtere utfordringer knyttet til dette på. Det finnes interessante og viktige problemstillinger knyttet til å forstå sammenhenger mellom disse utfordringene og økt oppslutning om populistiske partier, antidemokratiske krefter, mistro mellom befolkningsgrupper og fragmentering og polarisering av nasjonale offentligheter.

5 Strukturelle prioriteringer

5.1 Forskning i VAM

VAM er en langsiktig forskningsatsing med et bredt tematisk nedslagsfelt og ambisiøse strategiske mål. Programmet vil i hovedsak støtte forskning som skal være relevant og anvendbar for forskningsbrukere på ulike nivåer og i ulike sektorer. Forskning på effekter og tiltak, komparative studier og forskning basert på eksisterende registerdata er ønskelig, samtidig som perspektivmangfold og studier av grunnlagsproblemer vil kunne gi ny og relevant kunnskap. Det er forskningsspørsmålene og -temaene som er avgjørende for hvilke metodiske tilnærminger som bør velges. For å forstå og løse samfunnsutfordringene vil det ofte være nødvendig med bidrag fra flere fag og perspektiver og bruk av flere typer metoder.

5.2 Støtteformer

For å nå programmets mål og bygge opp under programmets strategiske prioriteringer, vil programmet benytte et bredt spekter av Forskningsrådets virkemidler og støtteformer. Programmet skal bidra til å styrke og utvikle gode nasjonale forskningsmiljøer, og skal invitere til tverrfaglige samarbeidsprosjekter nasjonalt og internasjonalt. Prosjektstøtte vil være programmets viktigste aktivitet. Nærmere konkretisering kommer i utlysningene.

5.3 Bruk av forskning

God kvalitet på kunnskapsutviklingen forutsetter involvering av brukere av kunnskapen på relevante nivåer og i ulike ledd av forskningsprosessen der det er aktuelt. En aktiv involvering vil kunne støtte opp om bruk av forskning i de ulike sektorer som VAM generer kunnskap om og for.

5.4 Samfunnsdialog og formidling

Forskningen skal danne grunnlag for ny kunnskapsutvikling som er relevant for samfunnsutviklingen på området. Vitenskapelig formidling skjer hovedsakelig via forskningsprosjektene og er de forskningsutførende institusjoners ansvar. Formidlingen skjer gjennom presentasjoner på konferanser og kurs og via publisering i tidsskrifter og bøker. Brukerrettet formidling skjer både via prosjektene og i forskningsrådets regi. Allmennheten har stor interesse for velferd, arbeidsliv og migrasjonsspørsmål. Den allmennrettede formidlingen vil være viktig for å sette forskning på

dagsorden og bidra til offentlig debatt. Programmet skal støtte opp om arbeidet som gjøres med kommunikasjon og formidling i prosjektene og tilrettelegge for kunnskapsoppsummeringer.

5.5 Internasjonalt samarbeid

Nasjonal finansiering av prosjekter bidrar til å øke kvaliteten i norske forskningsmiljøer og er med på å kvalifisere til deltakelse på den internasjonale forskningsarenaen. Det er potensiale for å i større grad se norske forhold i sammenheng med utviklingstrekk i andre land. Internasjonalt forsknings-samarbeid kan gi økt kapasitet og kvalitet i norsk forskning, og kan gi tilgang til nye forskningsfunn, kompetanse og metodetilnæringer.

I tråd med Forskningsrådets strategi for internasjonalt samarbeid (2010–2020) har VAM konkrete mål og planer for internasjonalt samarbeid. Strategien legger til grunn at de nasjonale aktivitetene i Forskningsrådet skal utfylle aktivitetene i EUs rammeprogram for forskning og innovasjon og det europeiske forskningsområdet. Rammeprogrammet finansierer samfunnsforskning innenfor temaer med relevans for det tematiske innholdet i VAM. Andre sentrale virkemidler for internasjonalt samarbeid er deltagelse i fellesutlysninger på tvers av landegrensener, både bilateralt, nordisk og europeisk.

VAM vil bidra til internasjonalisering ved å:

- kreve orientering mot internasjonal forskningsfront,
- vektlegge internasjonalt samarbeid i prosjektene,
- stimulere til komparative studier,
- vurdere norsk deltakelse i bilaterale, nordiske og europeiske fellesutlysninger,
- stimulere til deltakelse i EUs rammeprogram for forskning og innovasjon, herunder informere og veilede norske miljøer, og vurdere bruk av stimuleringsmidler.

5.6 Kjønnbalanse og kjønnsperspektiver i forskningen

Kjønnsperspektivet er av stor betydning for mange av forskningstemaene i programmet. Programmet vil i tråd med Forskningsrådets policy for kjønnbalanse og kjønnsperspektiver i forskning legge til rette for at kjønnsperspektiver integreres i den forskningen programmet finansierer. VAM vil styrke rekrutteringen av underrepresenterte kjønn som prosjektledere for å øke kjønnbalansen i faste vitenskapelige stillinger.

5.7 Etikk i forskningen

Prosjekter finansiert av Forskningsrådet skal holde høy forskningsetisk standard og følge grunnleggende prinsipper for forsker-, forskningsetikk og forskningsskikk. Forskningsinstitusjonene skal sikre at forskningen skjer i henhold til anerkjente forskningsetiske normer. I søknader til VAM skal søkeren i prosjektbeskrivelsen gjøre rede for eventuelle etiske problemstillinger knyttet til gjennomføring av prosjektet, og beskrive hvordan de vil bli håndtert. Denne redegjørelsen inngår i grunnlaget for søknadsbehandlingen. For alle prosjekter som får finansiering fra Forskningsrådet, skal prosjektansvarlig institusjon vurdere behovet for – og kvaliteten på – en eventuell datahåndteringsplan.

6 Samarbeid med relaterte virkemidler

VAM forskning er relevant og vil ha betydning for mange samfunnssektorer og virksomheter, og programmet har følgelig grenseflater mot andre satsningsområder i Forskningsrådet og internasjonalt. VAM vil samarbeide med nærliggende programmer og aktiviteter der dette er hensiktsmessig. Samarbeidet skal gi merverdi og bidra til å unngå overlapping av forskningen.

VAM har særlige grenseflater med HELSEVEL-programmets forskning om arbeids- og velferdstjenester. HELSEVEL prioriterer bl.a. praksisnær tjenesteforskning og samhandlingsforskning i – og med – velferds- og helsetjenestene. Den praksisnære velferdstjenesteforskningen som inngår i HELSEVEL vil ikke prioriteres i VAM.

De meste relevante programmer og satsinger er:

- Offentlig sektor PhD. – OFFPHD
- Gode og effektive helse-, omsorgs- og velferdstjenester – HELSEVEL
- Samfunnsutviklingens kulturelle forutsetninger – SAMKUL
- Forskning og innovasjon i utdanningssektoren – FINNUT
- Demokratisk og effektiv styring, planlegging og forvaltning - DEMOS

6.1 Forventede resultater, virkninger og samfunnseffekter

Programmet har ambisjoner om å utvikle kunnskap som skal svare på viktige samfunnsutfordringer. Målene som er utviklet for programmet tar utgangspunkt i utfordringer for arbeids- og velferdssektorene, og disse er i stor utstrekning beskrevet i sentrale sektor- og forskningspolitiske offentlige dokumenter.

Det er nødvendig med en fortløpende oppfølging og vurdering for å sikre at programmet utvikler seg i riktig retning. Oppfølgingen skal nedfelles i handlingsplaner for programmet og i utlysninger og videreutvikling av programmet. Monitorering av programmet skal først og fremst skje gjennom porteføljeanalyser og rapporter fra prosjektene, og som oppsummeringer fra programmets ulike satsingsområder i programperioden.

Det er aktuelt å vurdere behovet for å gjennomføre en evaluering og statusgjennomgang etter noen år. En eventuell evaluering kan dreie seg om både det faglige innholdet i programmet, programmets måloppnåelse, resultater, virkninger og effekter, eller om måten programmet er organisert på er hensiktsmessig for å oppnå programmets mål.

VAM har til hensikt å bidra med relevant forskning med stor nytteverdi, og vurderer det som viktig å involvere brukere i forskningsprosessen. Programmet vil bidra med forskning som særlig vil være relevant for to av de prioriterte områdene i Regjeringens langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2019-2028 (Meld.St.4): *Samfunnssikkerhet og samhørighet i en globalisert verden og Fornyelse i offentlig sektor og bedre offentlige tjenester*. Humaniora- og samfunnsvitenskap blir i Langtidsplanen fremhevet som viktige bidragsyttere for å forstå menneskelig handlinger, og om hva som skal til for at handlingsmønstre kan endres.

Humanioraperspektivet er styrket i den nye planen ved at det forutsettes at perspektivet skal være del av alle prioriterte forskningstemaer.

6.2 Resultater

Programmet skal gjennom sine aktiviteter og prioriteringer bidra til et bredt omfang av resultater.

6.2.1 Vitenskapelige resultater og publikasjoner

Prosjekter med støtte fra programmet forventes å frembringe resultater av høy vitenskapelig kvalitet innenfor programmets områder med relevans for myndigheter, forvaltning, arbeidsliv, andre interessenter og det offentlige ordskiftet.

Indikatorer for å måle kunnskapsproduksjon og utvikling i kompetanse er:

- Antall vitenskapelige publikasjoner på høyt nivå
- Antall tverrfaglige publikasjoner

6.2.2 Allmennrettet formidling og impact

- Antall populærvitenskapelig publisering og formidling av høy kvalitet i relevante og gjennomslagskraftige kanaler
- Antall publikasjoner med brukere som medforfattere
- Kvalitet på publikasjoner målt gjennom siteringsfrekvens og tidsskriftenes impact-faktor

6.2.3 Rekruttering, miljøbygging og samarbeid

Programmet skal bygge sterke, bærekraftige, kompetente og innovative forskningsmiljøer på strategisk viktige områder innenfor velferd, arbeidsliv og migrasjon. Det skal stimulere til tverr- og flerfaglig forskning innenfor og på tvers av sektorer.

Indikatorer for å måle utvikling av kompetente og innovative forskningsmiljøer:

- Antall doktorgrader og postdoktorer
- Antall unge forskere som får prosjektledererfaring gjennom å lede VAM-prosjekter
- Antall tverrfaglige og flerfaglige prosjekter
- Andelen av humanistisk forskning i VAM-porteføljen, som ifølge Forskningsrådets opptrappingsplan for å utnytte også humaniora i utfordringsdrevet forskning, skal opp til ti prosent i 2022.

6.2.4 Internasjonalisering

Programmet skal fremme internasjonalt samarbeid, både for å øke nasjonal kvalitet og for å sikre en god arbeidsdeling i forskningsinnsatsen. Det forventes og at programmet bidrar til å øke norske forskere og brukeres deltakelse på den internasjonale konkurransearenaen, særlig som deltakere i prosjekter i regi av EUs rammeprogram.

Indikatorer for å måle grad av internasjonalt forsknings samarbeid og internasjonal kunnskapsdeling:

- Antall internasjonale samarbeidspartnere i prosjektene
- Økning i antall prosjektledere og VAM-tilknyttede forskere som deltar i konkurransen om internasjonale forskningsmidler, særlig i Horisont 2020
- Økning i antall sampubliseringer i gode internasjonale tidsskrift
- Antall innvilgede prosjekter med reelt komparativt perspektiv

6.3 Virkninger

Resultater som følger av programmets aktiviteter forventes å ha betydning for utvikling i offentlig og privat sektor. Det forventes videre at resultatene som genereres gjennom prosjektene blir synlig og anvendt som kunnskapsgrunnlag for politikk og forvaltning, tjenesteutvikling, aktørene i arbeidslivet, andre brukere av forskning og for det offentlige ordskiftet.

Det forventes også at programmet bidrar til ytterligere konsolidering og styrking av norske forskningsmiljøer og økt internasjonalisering av forskningen på feltet. Videre forventes det at programmet bidrar til mer brukermedvirkning i forskningen og mer samarbeid mellom forskere og interessenter.

Å måle og fastslå virkningene av forskning byr på utfordringer. Det er derfor viktig å utvikle gode indikatorer som med stor sikkerhet kan si noe om de ulike virkningene av forskningen som finansieres av VAM II:

- Antall innovative og bærekraftige forskningsmiljøer innenfor velferd, arbeidsliv og migrasjon
- Utviklingen i vitenskapelige publikasjoner
- Antall forskere i programmet som deltar i regjeringsoppnevnte utvalg og andre rådgivende grupper og organer i offentlig sektor
- Nye lover, reguleringer, retningslinjer, prosedyrer og policyer som anvender innsikt fra forskningen og som er mer forsknings- og innovasjonsrettede
- Økt antall prosjekter med deltakelse fra brukere
- Antall rapporterte formidlingstiltak rettet mot brukere/spesielle målgrupper og/eller mot allmennhet
- Forskningen tas i bruk i arbeids- og velferdssektorene

6.4 Samfunnseffekt

Den samlede effekten av aktiviteten i programmet forventes å være et bidrag til å utvikle en bærekraftig arbeids- og velferdssektor for fremtiden, hvor en kunnskapsbasert forvaltning bidrar til:

1. Gode levekår og trygge oppvekstvilkår
2. Omstillingsdyktig, effektivt og inkluderende arbeidsliv
3. Aktivt medborgerskap og tillit til samfunnets institusjoner

7 Ressurser og budsjett

VAM vil ha en årlig budsjetttramme på om lag 150 mill. kroner fra 2019, med forbehold om endring i departementenes tildelinger. Programmet utarbeider årlig en treårig handlingsplan med en utlysings- og aktivitetsplan. Handlingsplanen tar blant annet hensyn til andre nasjonale eller internasjonale utlysninger på overlappende eller tilgrensede områder, forskningskapasitet, forskningsbehov og sektorens mulighet og evne til å medvirke i prosjektene.

VAM finansieres av Arbeids- og sosialdepartementet, Barne- og likestillingsdepartementet, Justis- og beredskapsdepartementet, Kommunal- og moderniseringsdepartementet og Kunnskapsdepartementet. Programmet vil oppnå større slagkraft når alle departementene bidrar økonomisk inn i programmet. Hvert enkelt departement kan ha spesielt fokus på egne sektoransvarsområder, men det vil også være mulig og nødvendig å se på grenseflatene mellom dem. Dette resulterer i at

departementene får forskningsresultater, ikke bare i tråd med eget sektoransvar, resultat- og ansvarsområder, men også utover hvert enkelt departementsområde.

Programmet vil rapportere årlig på at aktivitetene er i tråd med føringene gitt i tildelingsbrevene fra de ulike departementene og i henhold til departementenes sektoransvar.

8 Styring og organisering

Programmet ligger under porteføljestyret for velferd, kultur og samfunn. Porteføljestyret har ansvaret for flere programmer og skal bidra til å realisere hele porteføljens investeringsmål og budsjettmål. Det skjer gjennom porteføljeplaner og handlingsplaner basert på porteføljeanalyser. Arbeidet skal gjenspeile føringer fra Styret, bevilgende departementer og andre finansieringskilder.

Porteføljestyret opptrer på vegne av Forskningsrådet og rapporterer til Styret gjennom administrasjonen.

Oversikt og medlemmer i porteføljestyrene finner her: <https://www.forskningsradet.no/om-forskningsradet/oppgaver-organisering/portefoljestyre/velferd-kultur-og-samfunn/>.

Porteføljeadministrasjonen

Porteføljeadministrasjonen arbeider tett mot alle programmene i porteføljen og ivaretar den daglige driften av porteføljen, har administrative funksjoner for porteføljestyret, porteføljen, budsjettmålene, og sørger for at styrets vedtak blir satt ut i livet.

Skjematisk fremstilling av programlogikkmodell for VAM

Publikasjonen kan lastes ned på
www.forskningsradet.no/publikasjoner

Forskningsrådet

Postboks 564
1327 Lysaker

Telefon: 22 03 70 00
post@forskningsradet.no
www.forskningsradet.no

Utgiver:

© Forskningsrådet
Velferd, arbeidsliv og migrasjon – VAM

<https://www.forskningsradet.no/om-forskningsradet/programmer/vam/>

Omslagsdesign: Design et cetera AS
Trykk: 07 Gruppen AS

Juli 2019

ISBN 978-82-12-03799-1 (pdf)